Polsko-Ukraińskie Studia Interdyscyplinarne
2025, nr 1 (14), s. 37–48

https://czasopisma.marszalek.com.pl/en/10–15804/pom
DOI: 10.15804/PPUSI.2025.1.03

Dominika Dróżdż
Społeczna Akademia Nauk, Łódź
ORCID: 0000-0001-5745-1548
drd@toya.net.pl

BIAŁORUŚ, POLSKA, UKRAINA A MIĘDZYNARODOWY TRYBUNAŁ KARNY

Streszczenie: Sąsiadujące z Polską Białoruś i Ukraina mają w swoim prawie karnym przestępstwa stanowiące zbrodnie międzynarodowe, w tym te, które przewidziane zostały w Statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego. Ukraina stosuje prawo karne, posiadając jednocześnie dostęp do Statutu MTK i do jej prokuratury. Są wątpliwości co do zastosowania prawa karnego w prawidłowy sposób na Białorusi, która nie przystąpiła do MTK. Dlatego też pojawia się pytanie o możliwość przekazania tych spraw zwłaszcza Międzynarodowemu Trybunałowi Karnemu czy sądom innych państw.

Słowa kluczowe: agresja, ludobójstwo, przestępstwo, międzynarodowy trybunał karny, zbrodnia

BELARUS, POLAND, UKRAINE AND THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT

Abstract: Belarus and Ukraine, which border Poland, have crimes that constitute international crimes in their criminal law, including those provided for in the Statute of the International Criminal Court. Ukraine applies criminal law while having access to the Statute of the ICC and its prosecutor's office. There are doubts about the correct application of criminal law in Belarus, which has not acceded to the ICC. Therefore, the question arises about the possibility of transferring these cases, especially to the International Criminal Court or courts of other countries.

Keywords: aggression, genocide, crime, international criminal court, crime

Wstęp

W pracy tej przedstawione zostały *ius gentium* (prawo narodów), doktryna, rozwiązania wypracowane na podstawie nauki i praktyki oraz stosowania prawa przejętego ze Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego i prawa krajowego zwłaszcza Polski, Ukrainy, Białorusi, związanego z potrzebą wskazania sytuacji prawnej w tych krajach i uwzględnienia rozwiązań przyjętych przez nie. Nie ma możliwości wymienienia wszystkich przedstawicieli doktryny, znawców takich spraw. Profesorowie i doktorzy zajmujący się tematyką przestępstw z zakresu międzynarodowego prawa karnego, krajowego prawa karnego związanego ze zbrodnią agresji, zbrodnię ludobójstwa, zbrodnią przeciwko ludzkości, przestępstwami wojennymi to np. A. Cassese, R. Clark, W.A. Schabas, P. Grzebyk, T. Iwanek, H. Kuczyńska, M. Szewczyk, K. Wierczyńska, A. Zoll.

Wymagania stawiane przez MTK w ramach jego dopuszczalności działalności

Jurysdykcja Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) ma miejsce w sytuacji, gdy spełniony jest jeden z warunków z art. 12 Statutu MTK, tzn. kiedy podejrzany jest obywatelem państwa ratyfikującego Statut MTK lub popełnił czyn na terytorium takiego państwa (jurysdykcja *ratione loci* lub *ratione personae*) (Kuczyńska, 2022).Ustawa dotycząca przystąpienia do MTK weszła w życie w Polsce 1 września 2010 r.

Zachodzi przy tym możliwość wzięcia pod uwagę obywatela państwa jako sprawcy, co zostało uwzględnione przez wystarczającą liczbę państw na świecie. Przypadek taki został zrealizowany w odniesieniu do prezydenta Rosji. Pomimo spełnienia powyższych okoliczności można mieć wątpliwości co do jego uczestnictwa w procesie MTK, które jest wymagane podczas procesu przed MTK. Podobna sytuacja prawdopodobnie będzie miała miejsce w odniesieniu do prezydenta Łukaszenki.

Należy wziąć pod uwagę dwie fazy postępowania przed MTK, jako że czym innym jest „wstępne zbadanie sprawy" z art. 15 Statutu, prowadzone w celu stwierdzenia, czy istnieją podstawy do wszczęcia postępowania przygotowawczego, a czym innym prowadzenie postępowania przygotowawczego na podstawie art. 53 Statutu w celu przygotowania aktu oskarżenia i wniesienia go przez Izbę Orzekającą. W czasie wstępnego zbadania sprawy Biuro Prokuratora (OTP) MTK jest odpowiedzialne za ustalenie, czy dana sytuacja spełnia kryteria prawne ustanowione w Statucie MTK (określanym także jako Statut Rzymski) w celu dokonania analizy, czy uzasadnione jest wszczęcie postępowania przygotowawczego. W tym celu OTP przeprowadza wstępne badanie wszystkich informacji i dokumentów. W ramach tej fazy Biuro Prokuratora bada również uwzględnienie warunków dopuszczalności jurysdykcji MTK, określonych w przepisach wstępnych oraz w art. 53 ust. 1 Statutu MTK. Prokurator doszedł do wniosku, dokonując przy tym wstępnej analizy sprawy dotyczącej Ukrainy, że „wszystkie te warunki zostały w Ukrainie spełnione" (Busol, 2020).

Dopuszczalność sprawy prowadzonej przez Prokuratora zależy także od spełnienia przesłanek z art. 17 ust. 1 lit. d Statutu MTK dotyczących „wagi sprawy", która ma „uzasadniać jurysdykcję Trybunału" (Kuczyńska, 2022).

Jurysdykcja przedmiotowa i podmiotowa Międzynarodowego Statutu Karnego (MTK)

Zgodnie z jurysdykcją przedmiotową Międzynarodowego Statutu Karnego (MTK) w art. 5 ust. 2 Statutu Rzymskiego przewidziano, że MTK ma kompetencję rzeczową (*rationae materiae*) do ścigania czterech typów zbrodni – zbrodni prawa międzynarodowego. Są to:

- zbrodnia ludobójstwa,
- zbrodnie przeciwko ludzkości,
- zbrodnie wojenne,
- zbrodnia agresji.

Białoruski kodeks karny przewiduje zbrodnie ludobójstwa, przeciwko ludzkości, wojenne i agresji; orzeczenia w państwie, w którym jest u władzy prezydent Łukaszenka, powinny być bezstronne. Inne państwa mogą zajmować się białoruskimi przestępstwami (zbrodniami) na mocy jurysdykcji uniwersalnej (Busol, 2020). Polska takiej możliwości nie ma.

Zbrodnia ludobójstwa

Zbrodnia ludobójstwa jest kolejną zbrodnią braną pod uwagę w Ukrainie na pierwszym miejscu. Została ona

wymieniona w art. 7 Statutu MTK. Przewiduje się masowy i systemowy charakter ludobójstwa w zamiarze wyniszczenia grupy ludzi, o czym stanowi się w Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa oraz w Statucie MTK.

Zachodzą dwa podstawowe i szeroko rozumiane elementy znamion strony podmiotowej tej zbrodni: istniejący po stronie sprawcy zamiar specjalny (*dolus specialis*) oraz kwalifikacja podmiotowa ofiar. Ich przynależność do grup chronionych jest przewidziana przez przepisy prawnokarne (Iwanek, 2015, s. 309; Schabas, 2007, s. 93–94). Szczególny zamiar odróżnia tę zbrodnię od zbrodni przeciwko ludzkości w Statucie MTK (Quigley, 2006, s. 11–12).

Przykładem takiej zbrodni na terytorium Ukrainy mogło być zabijanie kobiet i dzieci lub osób starszych, dostrzeżonych w ramach śledztwa o ludobójstwo prowadzonych przez prokuraturę MTK. Prokurator Generalna Ukrainy podała 14.03.2022 r., że co najmniej 90 dzieci zginęło i ponad 100 dzieci zostało rannych. 13.04.2022 r. podała ona, że 191 dzieci zmarło, a 343 zostało rannych. 15.04.2022 r. zginęło 198 dzieci, 355 odniosło obrażenia, a 22 kwietnia 2022 r. zmarło 208 dzieci, zaś 386 zostało rannych.

Zbrodnie przeciwko ludzkości

Przedstawiono tutaj także zagadnienia dotyczące zbrodni przeciwko ludzkości, branej pod uwagę jako jedna ze zbrodni ze Statutu MTK. Od definicji zbrodni przeciwko ludzkości zawartej w Statucie MTK (art. 7) wymaga się, aby czyn ścigany popełniony był „w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej" (Busol, 2020). Czyn taki może polegać m.in. na:

- uwięzieniu lub innym dotkliwym pozbawieniu wolności fizycznej z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego;
- eksterminacji – w rozumieniu statutu MTK oznacza to „celowe stworzenie takich warunków życia, w szczególności pozbawienie dostępu do jedzenia i opieki medycznej, które są obliczone na wyniszczenie części ludności";
- inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze to celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego" – Ewa Siedlecka uważa, że „można tak traktować wywożenie ludzi do lasu (…): dzieci, kobiet w ciąży, ludzi chorych, bez jedzenia, picia i ekwipunku koniecznego do przeżycia; można by tak ocenić rozdzielanie rodzin przez wywożenie ich członków w różne miejsca";
- wymuszone zaginięcia osób – oznacza „zatrzymanie, aresztowanie lub porwanie osób przez państwo, organizację polityczną lub z ich upoważnienia, przy ich poparciu lub milczącej zgodzie, a następnie odmowę przyznania faktu tego pozbawienia wolności lub odmowę przekazania informacji dotyczących losu i miejsca pobytu tych ludzi z zamiarem pozbawienia ich ochrony prawnej przez dłuższy czas" (Siedlecka, 2021).

Do znamion strony podmiotowej zbrodni przeciwko ludzkości należą *the mens rea*, odpowiadający właściwym temu przepisowi zbrodniom, np. zabójstwu, zgwałceniu, torturom, deportacji itd., oraz świadomość istnienia szerokiej i systematycznej praktyki (Cassese, 2013, s. 98–99).

Do znamion szczegółowych zbrodni przeciwko ludzkości w Statucie MTK należą:

- znamiona czynów syngularnych, do których bytu wystarczy pojedyncze działanie sprawcy przeciwko pojedynczej ofierze, czyli zabójstwo, niewolnictwo, uwięzienie, tortury, zgwałcenie, wymuszone zaginięcia osób;
- znamiona czynów wymagających elementu kolektywnego, których nie można popełnić przeciwko pojedynczej ofierze, czyli: eksterminacja, deportacja lub przymusowe przesiedlenie ludności, apartheid i prześladowanie oraz kategoria pośrednia, którą stanowią czyny nieludzkie – ich wyróżnienie jako odrębnej kategorii następuje z uwagi na zróżnicowany charakter takich zachowań i brak jednolitej definicji znamion dla tego przestępstwa, przez co nie sposób dokładnie określić ich natury.

Znamionami zbrodni przeciwko ludzkości uwzględnianej w Ukrainie są przykładowo przymusowe przemieszczanie ludności z Ukrainy, np. z Mariupola, do innych krajów, wywożenie ukraińskich dzieci w kierunku Rosji. Władze Białorusi miały wywozić ukraińskie dzieci do białoruskich obozów, np. w Dubrawie.

Na 19 maja 2021 r. Grupa Granica (Busol, 2020; (Siedlecka, 2021) zrzesza 14 organizacji zajmujących się

pomocą uchodźcom i prawami człowieka. Są to m.in. International Partnership for Human Rights (IPHR), the Norwegian Helsinki Committee (NHC), Truth Hounds (TH), Global Diligence (GD) oraz Belarus Free Theatre (BFT). Zgodnie z art. 15(2) Statutu MTK podniosły one w haskim MTK te kwestie, które dotyczą spraw w Białorusi, Litwie, Łotwie, Polsce i Ukrainie. Odnoszą się one do zbrodni przeciwko ludzkości związanych np. z deportacją i prześladowaniami. Grupa Granica poprosiła prokuratora MTK, by zajął się on takimi kwestiami, przeprowadzając w tym celu w Białorusi wstępne badania oraz dochodzenia (*preliminary examinations, investigations*) (Busol, 2020).

Białoruski Wolny Teatr wspiera powyższe zgłoszenia, wymieniając przy tym Natalię Kaliadę, działającą jako świadka odnoszącego się do historycznych ucisków na tym terytorium. Białoruskie strony składają natomiast wniosek do MTK, którego celem uzupełniającym jest ustalenie, że (1) powinno być uznane, że zachowania prezydenta Łukaszenki są naganne zgodnie z art. 12(2)(a) Statutu MTK, będące częścią wstępnych badań prokuratora MTK związanych z sytuacją na Białorusi, i (2) powinny być tworzone odpowiednie informacje dla otworzenia pełnego dochodzenia w kontekście decyzji prokuratora MTK. To sprawa niezwykle pilna dla stron Białoruskiego Wolnego Teatru i prokuratora MTK, polegająca na odstraszeniu Łukaszenkę od opresyjnego reżimu.

Pierwszym państwem, które wzięło pod uwagę potrzebę uwzględnienia śledztwa dotyczącego zbrodni przeciwko ludzkości w sprawie Rosji, była minister sprawiedliwości Litwy. Podobnie stało się w przypadku Białorusi, gdzie taką potrzebę odnośnie do postępowania karnego wobec Białorusi uwzględniła 30 września 2024 r. po raz kolejny Litwa (https://www.icc-cpi.int/lithuania-belarus). Nie oznacza to automatycznego wszczęcia śledztwa w stosunku do Białorusi. Biuro prokuratury MTK musi bowiem rozważyć sprawy jurysdykcji, w tym dopuszczalność i dobro wymiaru sprawiedliwości w czynieniu takiego postanowienia.

Zbrodnie wojenne

MTK ma zgodnie z art. 8 Statutu MTK jurysdykcję w odniesieniu do zbrodni wojennych, zwłaszcza gdy zostaną one popełnione jako część planu lub polityki lub część popełniania na szeroką skalę takich przestępstw. Ten przepis został tak skonstruowany, by jurysdykcja tego trybunału odnosiła się do tych przestępstw, które nie należą do wyłączonych wydarzeń, a konstruują część polityki lub praktyki na szeroką skalę (Cassese, 2013, s. 80) Nie ma odwołania do pojęcia zbrodni wojennych, jak zostały one ustanowione w międzynarodowym prawie zwyczajowym lub w Międzynarodowym Trybunale Karnym dla byłej Jugosławii albo Międzynarodowym Trybunale Karnym dla Rwandy, gdzie zbrodnie wojenne dotyczą poważnych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego (Cassese, 2013, s. 82).

Uwzględnia się zbrodnie wojenne popełnione w czasie konfliktów międzynarodowych i niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych. Stąd można także zastanawiać się nad różnicą między międzynarodowymi konfliktami zbrojnymi a niemiędzynarodowymi konfliktami zbrojnymi. Obecnie uznaje się, że należy odrzucić powyższe rozróżnienie, by w zamian posiadać jedno prawo związane z konfliktami zbrojnymi (Cassese, 2013, s. 82).

W art. 8(2)(b)(xii) Statutu MTK idzie o niszczenie lub zagarnianie własności nieprzyjaciela, z wyjątkiem przypadków, gdy takiego zniszczenia lub zagarnięcia wymaga konieczność wojenna (Cassese, 2013, s. 82).

Z kolei artykuł 8(3)(a) Statutu MTK odnosi się do poważnych naruszeń (*grave breaches*) wymienionych także w punkcie (c). Stąd w art. 8(3)(c) należy odnieść się „w przypadku wybuchu konfliktu zbrojnego niemającego charakteru międzynarodowego, poważne naruszenia artykułu 3, wspólnego dla czterech Konwencji Genewskich, mianowicie następujące czyny popełnione wobec osób niebiorących bezpośredniego udziału w działaniach wojennych, włącznie z członkami sił zbrojnych, którzy złożyli broń, oraz osób wyłączonych z walki na skutek choroby, ran, pozbawienia wolności lub z jakiegokolwiek innego powodu".

Wymienione przestępstwa z artykułu 8(e) związane są z Protokołami Dodatkowymi do Konwencji Genewskich; dotyczą ataków, które są popełniane z zamiarem skierowanym przeciwko osobom cywilnym, ważnym kulturowo budynkom, szpitalom, jednostkom Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca, innym pracownikom humanitarnym, którzy są związani z misjami pokojowymi (Schabas, 2007, s. 132). Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża stwierdził, że wspólny art. 3 Konwencji Genewskich jest minikonwencją.

Strona podmiotowa art. 8 Statutu MTK jest związana z tym, że może tu być uwzględniane *dolus specialis* lub

dolus directus. Prócz nich jest też umyślność pośrednia (*dolus eventualis*) czy nieumyślność (*recklessness*) (Cassese, 2013, s. 82–83; 160–205).

Prawo polskie karne opisuje wspomniane wyżej przestępstwa wojenne. Wymienione zostały w tej pracy zbrodnie wojenne z ustawy k.k., przy czym niektóre z nich opisane są w komentarzach do kodeksu karnego. Wprowadzone do k.k. przepisy związane z art. 120, 121, 122, 123, 124, 125 i 126 kodeksu karnego dotyczą stosowania środka masowej zagłady (art. 120), naruszenia porządku międzynarodowego związanego z prawem międzynarodowym (art. 121) (Budyn-Kulig, 2006, s. 37–39), prawa przewidującego odpowiedzialność karną za zbrodnie wojenne (art. 122), prawa naruszającego prawo międzynarodowe w czasie działań zbrojnych (Flemming, Wojciechowska, 1999, s. 69–71). (art. 122), dotyczącego prawa naruszającego prawo międzynarodowe osób (art. 123) (Flemming, Wojciechowska, 1999; Budyn-Kulig, 2006, s. 258; Szewczyk, 2006, s. 44), prawa naruszającego prawo międzynarodowe (art. 124), prawa naruszającego prawo międzynarodowe dotyczącego mienia oraz dziedzictwa kulturalnego ludzkości (art. 125), wskazującego na popełnianie czynów niezgodnych z prawem międzynarodowym w czasie działań zbrojnych, będących naruszaniem prawa międzynarodowego w czasie działań zbrojnych (art. 126).

W Ukrainie przepisy dotyczące zbrodni wojennych związane są z działalnością prokuratury i sądów tego państwa. Prokurator Generalna Ukrainy podała, że wszczęto 1717 postępowań karnych ws. zbrodni wojennych, za które oskarżone i osądzane zgodnie z prawem ukraińskim zostały osoby będące obywatelami Rosji. Przykładem przestępstw jest między innymi: zabijanie ludzi, dokonywanie aktów zgwałcenia kobiet także kończących się dla nich śmiercią, przymusowa zmiana miejsca zamieszkania, zniszczone domy, w tym wysokościowce, zwłaszcza przy użyciu samolotów. Zwrócono uwagę także na zamierzone kierowanie ataków przeciwko ludności cywilnej lub osobom cywilnym niebiorącym bezpośredniego udziału w działaniach wojennych, zamierzone kierowanie ataków na obiekty cywilne, zamierzone kierowanie ataków na personel medyczny (UNICEF podał 14.03.2022 r., że od początku wojny na Ukrainie doszło do 31 ataków na placówki medyczne), na instalacje, materiały, oddziały lub pojazdy związane z pomocą humanitarną lub misjami pokojowymi, do czego odnosi się art. 8. Statutu MTK. Przykładowo Ukraina dostrzegła, że Rosjanie używają zabronionych przez prawo międzynarodowe bomb kasetowych i termobarycznych. Użyli także zabronionych pocisków fosforowych w obwodzie ługańskim. Ludność cywilna Ukrainy dokumentuje rozgrywające się na ich oczach wydarzenia na terytorium ich państwa.

Zastanawiano się nad zbrodniami wojennymi na Białorusi. Dnia 13 marca 2022 r. uwzględniono sprawę dowodów dotyczących zbrodni wojennych (International Court Belarus, Evidence of the War crimes committed by Lukashenko was submitted to the International Criminal Court, The NAM submitted evidence of crimes committed by Lukashenko, Mezentsev, Golovaty, Talai, and Volkova to the ICC on 13 March 2022 r. (2023)). Zgodnie z art. 15 Statutu MTK Prokurator tego trybunału miał możliwości otrzymania materiałów od organizacji i osób indywidualnych, by móc zająć się sprawami z zakresu jurysdykcji MTK. 27 czerwca 2023 r. w Hadze NAM przedstawiło dowody popełnienia zbrodni wojennych przez wspomnianego prezydenta Białorusi wraz z Dmitryem Mezentsevem, Ivanem Golovatym, Alexeiem Talaiem i Olgą Volkovą. Osoby te mają być włączone do zbrodni wojennych przez nielegalne wywozy ukraińskich dzieci z okupowanych przez Rosję terytoriów na Białoruś, by tam je reedukować. NAM dostrzegło niesystematyczne organizowane przenoszenie dzieci także od września 2022 r. Dotyczyło to także sierot, dzieci z upośledzeniami i tych, których rodzicom odebrane zostały prawa rodzicielskie, przetransportowanych nielegalnie na Białoruś. Łukaszenka miał osobiście skierować dzieci, podpisując instytucjonalnie i administracyjnie dokumenty pod pretekstem unii rosyjsko-białoruskiej, co ułatwiło i sfinansowało przeniesienie dzieci ukraińskich do Białorusi. Prezydent Białorusi wraz z prezydentem Rosji mogliby zostać skierowani do MTK, by móc ich osądzić za zbrodnie wojenne. Trudno jest ich jednak do MTK sprowadzić, a jest to konieczne w celu ich oskarżenia i osądzenia. Stwierdzono, że zbrodnie miały zostać popełnione na okupowanym terytorium Ukrainy co najmniej od 24 lutego 2022 roku. Prezydent MTK zwrócił uwagę na uwzględnienie roli prezydenta Rosji w działaniach zbrojnych, oskarżając go o jego niewłaściwą rolę w działaniach zbrojnych. Spowodowało to niechęć ze strony Rosji do prezesa prof. Piotra Hofmańskiego, pierwszej wiceprzewodniczącej MTK Luz del Carmen Ibáñez Carranza oraz sędziego Bertrama Schmitta.

NAM dołączyło także materiał wideo jako dowód potwierdzające reedukację dzieci wraz z ideologicznymi manipulacjami dzieci ze strony Białorusi. Dzieci zostały umieszczone w obozach, np. w Dubrawie, do którego dotarła największa liczba dzieci, w sanatoriach medycznych, np. w Złotych Piaskach. Dokument ten pochodzi ze źródła internetowego. NAM dostrzegł, że przygotowania do karnego postępowania nad Łukaszenką za zbrodnie przeciw pokojowi i bezpieczeństwu trwają, a wyniki mają być w niedalekiej przyszłości ogłoszone przez International Court Belarus (The NAM submitted evidence of crimes committed by Lukashenko, Mezentsev, Golovaty, Talai, and Volkova to the ICC, The Associated Press 2023). MTK powinien działać dla sprawiedliwości i odpowiedzialności dla Białorusi (Busol 2020). Mimo że państwo to do Statutu MTK nie przystąpiło, możliwe jest wszczęcie sprawy przeciw niemu, skoro skutki jego działań dotyczą stron Statutu MTK.

Osądzanie za naruszenie praw człowieka w Białorusi

Komisarz Praw Człowieka w ONZ w kwestii łamania praw człowieka w Białorusi dostrzegł, że niektóre z dostrzeżonych naruszeń przewidzianych w międzynarodowym prawie zwyczajowym zostało udokumentowane i są one czynami przeciwko populacji cywilnej, popełnianymi ze świadomością i wiedzą o tym ataku (Situation of human rights in Belarus in the run-up to the 2020 presidential election and in its aftermath. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. UN doc. A/HRC/52/68 (3.02.2023), § 54). Wspomniany Komisarz uznał, że „biorąc pod uwagę kumulatywny i zorganizowany charakter tych naruszeń, nieprawdopodobne byłoby uznanie ich za przypadkowe. Wręcz przeciwnie, wydają się częścią kampanii represji skierowaną przeciwko osobom przeciwnym rządowi białoruskiemu lub wyrażającym zdania krytyczne wobec tego rządu". Tortury były stosowane przeciwko zwolennikom Białoruskiego Wolnego Teatru (Belarus Free Theatre (BFT)) i przeciwnikom rządu Białorusi podczas wyborów prezydenckich w tym państwie (The NAM submitted evidence of crimes committed by Lukashenko, Mezentsev, Golovaty, Talai, and Volkova to the ICC, 2023).

Tymczasem warto rozważyć powołanie odrębnego trybunału dla Białorusi. Rozważania związane z powołaniem szczególnych sądów zajmujących się zbrodniami państwowymi w różnych krajach na świecie, zostały podjęte np. w Sierra Leone, na Timorze Wschodnim, w Bośni i Hercegowinie, w Kosowie, w Kambodży czy w Libanie (Dróżdż, 2011, s. 115–280). Są podstawy utworzenia modelu Specjalnego Trybunału dla Białorusi, którego jurysdykcja miałaby dotyczyć zbrodni przeciwko ludzkości w okresie rządów Łukaszenki od 2020 r., proponując przy tym podstawowe zasady działania i finansowania tego trybunału. Należy wziąć pod uwagę, że zdaniem dr Sergeia Goluboka powinny zostać uwzględnione powyższe rozwiązania Komisarza Praw Człowieka ONZ i Prokuratora MTK, który uwzględnił wstępną ocenę sytuacji Białorusi (Litwy, Łotwy, Polski, i Ukrainy), szukając autoryzacji pełnego śledztwa dotyczącego przypuszczalnych zbrodni przeciwko ludzkości popełnionych przez Białoruś. Oczywiste jest weto Rosji w przypadku potrzeby powołania tego sądu w Radzie ONZ. Trzeba jednak przemyśleć możliwość podjęcia takiej decyzji na temat Białorusi przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych, co wiązałoby się z uniknięciem potrzeby weta ze strony Rosji czy Chin, których nie zastosowano by w przypadku decyzji Rady Bezpieczeństwa (Golubok, 2023).

Zbrodnia agresji

W Statucie MTK zbrodnia agresji została tak skonstruowana, by do jej popełnienia nigdy nie doszło, jak postrzega to prof. R. Clark. Uważa on bowiem, że zbrodnia ta nie będzie rozpatrywana przez ten trybunał. Działania państw na świecie niedopuszczające do wojen międzynarodowych skłaniają do potwierdzenia stwierdzenia R. Clarka. Autor ten ponadto chciał, by jak najwięcej państw uznało ją poprzez wprowadzenie zbrodni agresji do swoich ustawodawstw krajowych i do Statutu MTK, by zapewniało to, według niego, powstrzymywanie się od zbrodni agresji w praktyce. Wprowadzenie do ich ustawodawstw także zakazu innych zbrodni międzynarodowych (zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości czy zbrodni wojennych) i staranie się o niepopełnianie tych zbrodni tym bardziej powinno prowadzić państwa do niepopełniania zbrodni agresji (Clark, 2010).

Istnienie zbrodni międzynarodowej w Statucie MTK (art. 8bis Statutu MTK) jest kluczowym warunkiem, by ten mógł się nią zająć. Trzeba jednak pamiętać,

że w pierwszej kolejności powinna sprawą agresji zająć się Rada Bezpieczeństwa ONZ (RB ONZ), a gdy nie może tego zrobić, wtedy dopiero sprawa przechodzi do MTK.

Przyjęcie kategorii pojeciowej zbrodni agresji do białoruskiego prawa karnego prowadziłoby do możliwości uwzględnienia zbrodni agresji w Statucie MTK, gdy państwo to wyraziłoby na to zgodę, do czego jednak nie doszło. Stąd można założyć, że zasiadająca w RB Rosja, będąca stałym członkiem RB ONZ, i najprawdopodobniej także Chiny, będące również stałym członkiem RB, uniemożliwią RB zajęcie się sprawą Białorusi. Białoruś nie jest aktualnie sygnatariuszem Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK). Ma jednak w swoim ustawodawstwie krajowym definicje przestępstw (przestępstw wojennych, zbrodni ludobójstwa, agresji) (https://www.aba-icc.org/country/belarus (dostęp 14.4.2024 r.)). Nie wszystkie państwa są członkami Statutu MTK, a obywateli tych państw nie będzie mogła dotyczyć zbrodnia agresji ze Statutu MTK, nawet gdy mają definicję takiej zbrodni w swoim prawie krajowym albo gdy są członkami MTK, lecz zbrodni agresji w swoim ustawodawstwie krajowym i jednocześnie w Statucie MTK nie mają. Twierdzi się bowiem, że Rosja wykorzystuje Białoruś podczas inwazji na Ukrainę (Astapenia, Marin, 2025).

Prezydent Ukrainy podał informację, że Rosja naruszyła zawieszenie broni 2935 razy podczas wielkanocnego rozejmu. Można założyć, że miała miejsce Wielkanoc wojenna, zwłaszcza że prezydent Rosji nie wydał rozkazu przedłużenia rozejmu.

Przy aktywności Rosji – stałego członka Rady Bezpieczeństwa (RB) – nie ma możliwości wzięcia pod uwagę agresji, a potem zbrodni agresji, gdy istnieje potrzeba zakończenia działań wojennych prowadzonych przez Rosję na Ukrainie w pierwszej kolejności. W celu rozwiązania problemu osądzenia sprawców Ukraina zastanawia się nad stworzeniem sądu międzynarodowego/regionalnego, w ramach którego mogłoby dojść do osądzenia sprawców z uwagi na udział Rosji w Radzie Bezpieczeństwa ONZ, przez co należy wspomnieć o niemocy rozwiązania sprawy agresji w RB.

By móc przyjąć zbrodnię agresji ze Statutu MTK, zazwyczaj przyjmuje się w państwach istnienie potrzeby zbrodni agresji zamieszczonej w ich prawie krajowym, jak stało się na przykład w przypadku Ukrainy. Francja i Wielka Brytania nie są członkami zbrodni agresji ze Statutu MTK, ale mają ją w swoim prawie krajowym.

Zgodnie z informacjami otrzymanymi od R. Clarka, państwem z własną zbrodnią agresji w prawie krajowym było jako jedyne państwo z Ameryki Południowej – Peru (Peru's ICC crimes bill moves forward, 25 luty 2015)). Dostrzeżono jednak potrzebę wprowadzenia zmian do zagadnienia zbrodni międzynarodowych. W ostatnim miesiącu 2025 r. zmiany w kodeksie karnym w Peru mają być zaakceptowane.

W podobnej sytuacji z własną zbrodnią agresywnej wojny była także Polska, co nie mogło nie pozostać nieuwzględnione przez prof. R. Clarka. Istniejące rozwiązania w prawie polskim zostały zaakceptowane (Dróżdż, 2018, s. 7–10). Jak podnoszą P. Grzebyk, H. Kuczyńska i K. Wierczyńska: „Biorąc pod uwagę chociażby definicję zbrodni agresji (art. 117 k.k.), wskazać należy, że jej obecna treść odbiega od definicji ze Statutu MTK, mimo że Polska jest stroną poprawki wprowadzającej definicję agresji do tego Statutu. Ta poprawka obowiązuje od 2018 r." (Grzebyk, Kuczyńska, Wierczyńska, 2025, s. 7–34). Zbrodnia wojny napastniczej była potrzebna, by móc ratyfikować zbrodnię agresji. Taki był jej cel. Nie trzeba zatem zakładać, że zbrodnia wojny napastniczej ma być stosowana, skoro swoje zadanie polegające na włączeniu zbrodni agresji ze Statutu MTK już spełniła. Dla Statutu MTK jest to wystarczające, by włączyć do niego zbrodnię agresji z uwagi na wcześniejsze istnienie zbrodni wojny napastniczej w polskim kodeksie karnym. Polska może też posiadać własne krajowe rozwiązanie, będąc jednocześnie stroną MTK mającą definicję zbrodni agresji zamieszczonej w tym statucie; jedynie Statut MTK powinien być brany pod uwagę przy uwzględnianiu zbrodni agresji, gdyby rozważano jej popełnienie przez obywateli polskich. Pełniących ważne krajowe stanowiska (np. minister spraw zagranicznych).

Polska i Peru były zatem jedynymi państwami na świecie uwzględniającymi zagadnienia dotyczące agresji z prawem krajowym nieodnoszącym się wprost do zbrodni agresji, jednak związanym z przestępstwem wojny agresywnej, napastniczej. Większość państw (w tym Ukraina) przyjmowało zbrodnię agresji w swoim ustawodawstwie krajowym, skoro nie miało wcześniej własnych rozwiązań odpowiadających zbrodni agresji do przyjęcia zbrodni agresji już ze Statutu MTK. Pozostałe państwa ze Statutu MTK wprowadzały do swego ustawodawstwa krajową zbrodnię agresji na własnych zasadach odpowiedzialności prawa karnego. Pomimo posiadania przez Białoruś w swoim ustawodawstwie

definicji zbrodni przewidzianych w Statucie MTK, w tym także zbrodni agresji, nie oznacza to przystąpienia tego państwa do MTK. Można zatem nie wziąć pod uwagę teoretycznej możliwości odwołania się do polskiej zbrodni wojny napastniczej przy rozważaniu odpowiedzialności zbrodni wojny napastniczej mogącej być popełnionej przez osoby piastujące wysokie stanowiska w państwach niebędących stroną MTK (Dróżdż, 2018, s. 7–10). W Polsce zawarto zatem definicję zbrodni agresji w krajowym prawie karnym istniejącą w Statucie MTK (Dróżdż, 2018, s. 7–10). Postępowanie w sprawie przyjęcia tej zbrodni w polskim ustawodawstwie określonej jako „zbrodnia wojny napastniczej" zależne byłoby od tego, że najpierw definicja tej zbrodni musiała zostać przyjęta do naszego ustawodawstwa (co stało się jeszcze przed stworzeniem jej na potrzeby MTK), a potem dopiero uwzględniona w MTK. W prawie polskim mamy zatem do czynienia ze zbrodnią wojny napastniczej. Zbrodnia ta mogłaby być stosowana tylko w stosunku do państw, które nie ratyfikowały zbrodnia agresji w Statucie MTK. Zbrodnia z art. 117 § 1 KK jako przestępstwo formalne jest popełniona w chwili wszczęcia lub prowadzenia wojny napastniczej (*aggressive war*). W art. 117 § 3 KK publiczne namówienie do wszczęcia wojny napastniczej lub publiczne pochwalenie wszczęcia lub prowadzenia wojny napastniczej jest czynnością sprawczą. Przedmiot bezpośredniego działania to państwo, przeciwko któremu prowadzi się wojnę, agresję. Generalny przedmiot ochrony zbrodni przeciwko pokojowi to suwerenność, niezawisłość państwa. Zbrodnia ta uważana jest za najcięższą na świecie, a chronionym dobrem jest pokój.

Istnienie zbrodni wojny napastniczej może być potrzebne w prawie polskim, by móc przyjąć zbrodnię agresji ze Statutu MTK (Zielińska, 2010, s. 14; Grzebyk, Kuczyńska, Wierczyńska, 2025, s. 7–34). Zbrodnia agresji może być popełniana przez obywatela(-li) lub na terytorium tego państwa, którą przewidziano także w Statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego (Statucie MTK). Definicja zbrodni agresji przyjęta została w dniu 11 czerwca 2010 r. na Konferencji Rewizyjnej w MTK przez konsensus w Rezolucji RC/res.6. (dalej: Rezolucja) wprowadzającej art. 8 bis. Jest to konieczne dla posiadania takiego przestępstwa w prawie polskim przy potrzebie uwzględnienia zbrodni agresji w Statucie MTK. W przypadku państwa niemającego Statutu MTK w swoim ustawodawstwie w stosunku do swoich obywateli bądź na terytorium tego państwa MTK nie wykonuje swojej jurysdykcji wobec takiego państwa (Clark, 2010, s. 693). Taką sytuację przewidziano w art. 15 bis (5) Statutu MTK. The Crime of Aggression, RC/Res. 6 (2010), note 8. Stąd w ten sposób odpowiedział MTK w stosunku do Białorusi, która do MTK nie należy, choć uwzględnia wszystkie przestępstwa międzynarodowe ze Statutu MTK w swoim prawie krajowym.

Obywatele polscy posiadający wysokie stanowiska państwowe (minister) mogą odpowiadać za zbrodnię agresji przy uwzględnianiu Statutu MTK, którego Polska jest stroną. Jednak w takiej sytuacji w pierwszej kolejności sprawą powinien zająć się także MTK przy zgodzie RB ONZ. Funkcjonowanie zbrodni wojny napastniczej z prawa polskiego jest wystarczające, zmiany w polskim k.k. nie są wymagane, skoro głównie chodzi o istnienie zbrodni agresji w Statucie MTK.

Warto zatem zauważyć, jakie są elementy zbrodni agresji w Statucie MTK i w prawie polskim. Przedmiot zbrodni agresji związany jest z pojęciem funkcjonującym i stworzonym poprzednio. Można uwzględnić także podmioty będące osobami sprawującymi kontrolę lub kierującymi nad działaniami państwa. Mogą być nimi głowy państwa, np., prezydenci państw, premierzy państw, królowie państw, książęta państw sprawujący w nich władzę, którzy działania związane z wysyłaniem żołnierzy na pole bitwy podejmują przez generałów podwładnych prezydentowi. Tymczasem przykładowo prezydent kraju może uznać, że państwo skorzystało z samoobrony, a prezydent i obywatele tego państwa korzystali z obrony koniecznej, co musi jednak zostać rozpatrzone także przez RB ONZ. Tym samym do odpowiedzialności za zbrodnię mogą być pociągnięci funkcjonariusze państwa, którzy kontrolują lub kierują działaniami militarnymi lub politycznymi państw (por. rezolucja RB z 14.12.1974 r. (Nr 3314/XXIX). Obywatele pełniący powyższe stanowiska powinni być osądzani przez Statut MTK, gdy popełnią zbrodnię agresji.

R. Clark zakłada, że w teorii zbrodnia agresji powinna dotyczyć wojny międzynarodowej uznanej za taką przez RB ONZ lub MTK, w przypadku niemocy ze strony RB (Clark, 2010, s. 693). Nie budzi już wątpliwości funkcjonowanie definicji zbrodni agresji. Pamięta się o poprzedniej wersji zbrodni agresji ze Statutu Międzynarodowego Trybunału Wojskowego (Cyprian, Sawicki, 1948, s. 53). T. Cyprian i J. Sawicki pod pojęciem „wojna" rozumieli zło, „którego konsekwencje odczuwają nie tylko wyłącznie państwa prowadzące wojnę, lecz odczuwa je świat cały" (Cyprian, Sawicki,

1948, s. 157; B. Ferencz, 1975). Nie każda agresja powinna wiązać się z napaścią zbrojną zorganizowaną przez siły zbrojne państwa-agresora, jednak każda napaść zbrojna będzie oznaczała agresję (Kołodziejczak, 2015, s. 74). W działaniach związanych z tworzeniem zbrodni agresji w Statucie MTK brał udział B. Ferencz – prokurator Międzynarodowego Trybunału Wojskowego (Ferencz, 2009). Do osób takich zaliczyć można O. Solerę, M.A. Shukriego (2004) w Statucie MTK (Rzymski Statut MTK z dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r., nr 78 poz. 708)), o czym myślano od początku funkcjonowania Statutu MTK.

W czasie spotkania w Kampali w swoich publikacjach odnieśli się do niej następujący autorzy: S. Bariga i C. Kreß (Bariga, 2011; Bariga, Kreß, 2012; Clark, 2010; Schabas, 2012, s. 202–204; Ferench, 2009).

Polscy autorzy także brali udział przy opisywaniu ówczesnej sytuacji w MTK, odwołując się do zbrodni agresji (Dróżdż, 2018, s. 348–488; Grzebyk, 2011, s. 50–55; Iwanek, 2013, s. 305–307).

Z kolei W.A. Schabas twierdzi, że zbrodnia agresji tak szybko nie wystąpi (Schabas, 2012, s. 204). Zbrodnia agresji może być brana pod uwagę, gdyby doszło do wojny światowej, napastniczej, agresywnej. Ale zmiana może nastąpić szybko, co brane jest także pod uwagę, skoro 18 października 2023 r. podano informację o wątpliwościach co do potrzeby uwzględniania działań stałych członków RB w obecnej formie. Ponownie rozważa się włączenie do RB innych państw jako nowych stałych członków RB.

25 lutego 2021 r. prokurator MTK Karim Khan podkreślał, że Międzynarodowy Trybunał Karny w ramach swojej jurysdykcji może zbadać potencjalne zbrodnie wojenne, zbrodnie ludobójstwa lub zbrodnie przeciwko ludzkości, które zostały popełnione przez Rosję na Ukrainie od lutego 2014 r. W środę 14 września 2021 r. prokurator MTK potwierdził, że zgodnie z prawem zawartym w Statucie Rzymskim MTK otrzymał od wielu państw dokumenty w sprawie Ukrainy, które upoważniały go do wszczęcia śledztwa.

Podejmowane są starania o niedopuszczenie do popełnienia zbrodni agresji i innych zbrodni międzynarodowych. Pozostałymi sprawami zamieszczonymi w Statucie MTK zajmują się w pierwszej kolejności sądy krajowe państw (np. Polski, Litwy, Łotwy), gdy zajdzie taka potrzeba, a należących do MTK. Będą to: zbrodnie ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne przewidziane także w Statucie MTK. Państwa te powinny zwrócić się do MTK, gdy nie mogą zająć się nimi same. We wspomnianej białoruskiej sprawie, skoro prezydent tego państwa nie dostrzega takiej potrzeby, a państwo to nie ma możliwości, by właściwie osądzić i skazać sprawcę lub sprawców za poważne przestępstwa międzynarodowe. Z powodu obecności Rosji – stałego członka w Radzie Bezpieczeństwa ONZ nie uwzględniono w RB zbrodni agresji i działań tego państwa na terenie Ukrainy. Trzeba mieć nadzieję na zakończenie prowadzonych tam działań zbrojnych.

Twierdzi się, że obywatele rosyjscy mogą odpowiadać przed sądami ukraińskimi. Prezes MTK Hofmański podał, że już 42 państwa skłonne są uznać jurysdykcję MTK w stosunku do działań Rosji na Ukrainę prowadzonych przez prezydenta Putina. Aktualne postępowanie przed MTK nie powinno się toczyć pod nieobecność oskarżonego. Niestety nie ma możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności osób, które odpowiadają za wspomniane wyżej zbrodnie, jeżeli nie stawią się one przed międzynarodowym trybunałem karnym. Pytanie, czy można stworzyć podobną sytuację w stosunku do obywateli pełniących ważne funkcje, by móc zająć się wszczęciem śledztwa w sprawie zbrodni międzynarodowych przed Statutem MTK w stosunku do istotnych osób pełniących ważne funkcje w innym kraju.

Wnioski

Podejmowane są starania o niedopuszczenie do popełnienia zbrodni agresji i innych zbrodni międzynarodowych. Pozostałymi sprawami zamieszczonymi w Statucie MTK zajmują się w pierwszej kolejności sądy krajowe państw (np. Polski, Litwy, Łotwy), gdy zajdzie taka potrzeba, a należących do MTK. Będą to: zbrodnie ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne przewidziane także w Statucie MTK. Państwa te powinny zwrócić się do MTK, gdy nie mogą zająć się nimi same. Trybunał ten jest bowiem ostatnim trybunałem, który może przykładowo interweniować. Wspomniane wyżej zbrodnie zostały uwzględnione w międzynarodowym prawie publicznymi i międzynarodowym prawie karnym. Charakteryzuje je masowa skala, popełnianie ich przez grupę ludzi, by w ten sposób realizować określoną w państwie politykę. Skala wdrażania tej polityki w celu jej prowadzenia sprawiła, że powinny one zostać uznane za *ius gentium* (prawo narodów), ale i przez doktrynę (Kuczyńska, 2022). Po-

mimo że liczyć na zaakceptowanie przez RB ONZ agresji w przypadku Białorusi i Rosji nie można, to istniejące w Statucie MTK wspomniane zbrodnie międzynarodowe mogą zostać uwzględnione przez MTK, w tym zwłaszcza obecnie przez Biuro Prokuratury.

Praktyka wskazuje jednak na niemożność zajęcia się zbrodnią agresji przez MTK z uwagi na udział Rosji w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Inne istotne zbrodnie międzynarodowe nie mogą być wykonane w MTK pomimo prowadzonych postępowań w MTK, możliwości orzekania w sprawach zbrodni międzynarodowych, wyłączając zbrodnię agresji, czyli przykładowo zbrodnię przeciwko ludzkości. Niemoc wykonania kar wynika z niechęci osób kierujących działaniami państwa pomimo obecności obywateli państw, którzy nie mogą wprowadzić zmian w postępowaniu państwa. Najprościej byłoby, gdyby MTK brał pod uwagę jedynie osoby sprawujące uprzednio władzę w państwach, gdy popełniały one zbrodnie międzynarodowe uwzględniane przez MTK. Aktualni prezydenci, premierzy, ministrowie są bowiem pod ochroną swojego państwa, choć nie wyklucza to ochrony dla osób sprawujących poprzednio władzę.

Dostrzeżono potrzebę przyjęcia zbrodni agresji do naszego ustawodawstwa. Istnienie zbrodni wojny napastniczej było potrzebne w prawie polskim, by móc przyjąć zbrodnię agresji ze Statutu MTK (Czapliński, 2008; Zielińska, 2010, s. 14). W Polsce zbrodnia wojny napastniczej skryminalizowana została w 2010 r. Państwo polskie wprowadziło zmiany do rozdziału XVI Kodeksu karnego w 2012 r. i w 2015 r. Obecnie zatem to art. 117 k.k. powinien umożliwiać zastosowanie art. 8 bis Międzynarodowego Trybunału Karnego, jeżeli zaszłaby taka konieczność. Definicję tę chciano jednak w naszym kraju powtórnie zmienić, by odpowiadała treści i definicji zbrodni ze Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego na potrzeby ratyfikacji zbrodni agresji w naszym ustawodawstwie. Oczekiwano włączenia zbrodni agresji do naszego ustawodawstwa, skoro mamy definicję zbrodni wojny napastniczej w prawie polskim przy jednoczesnym funkcjonowaniu zbrodni agresji w Statucie MTK. Drugą możliwością jest wprowadzenie do k.k. polskiej zbrodni agresji w brzmieniu zbrodni agresji w Statucie MTK. Skoro w Peru tak właśnie uczyniono, wprowadzając nową wersję zbrodni agresji wzorowaną na zbrodni agresji w Statucie MTK, podobnej zmiany może należałoby dokonać w Polsce przy potrzebie zmiany definicji tej zbrodni na taką, jaka jest w Statucie MTK. Należy także poczekać potem na możliwość akceptacji przepisu na temat zbrodni agresji przez Zgromadzenie Ogólne Państw-Stron Statutu MTK, która przewidziana została przy dokonywaniu zmian do Statutu MTK ustalonych na konferencji w Kampali przez wprowadzenie także art. 15 ter (c) Statutu MTK (artykuł 15 ter (3) Statutu MTK (zob. Clark, 2009 s. 1105; Clark, 2013), jak dzieje się to już w przypadku Peru z wprowadzeniem nowych w Statucie MTK zmian.

Bibliografia

1. Astapenia R., Marin A., W*hat Russia's invasion of Ukraine means for Belarus*, Chatham House, https://www.chathamhouse.org/2020/08/can-international-criminal-court-help-belarus.
2. Bariga S., *The crime of aggression*, [w:] *International Crime and Justice*, M. Natarasan (red.), Cambridge University Press 2011.
3. Bariga S., Kreß C., *The Travoux Preparatoires of the crime of aggression, Crime of AggressionLibrary*, Cambridge University Press 2012.
4. Budyn-Kulig M., [w:] *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Mozgawa M. (red.), 2006.
5. Busol K., *Can the International Criminal Court Help Belarus? A referral of election violence in Belarus to the International Criminal Court could enhance the support for the Belarusian people at other crucial platforms*, Chatham House, 26.08.2020 r.
6. https://www.belarus-nau.org/en/post/evidence-of-the-war-crimes-committed-by-lukashenko-was-submitted-to-the-international-criminal-court.
7. Cassese A., *Cassese's International Criminal Law*, Oxford University Press 2013.
8. Clark R., *Amendments to the Rome Statute of the International Criminal Court considered at the First Review Conference at the Court, Kampala, 31 May–11 June 2010*, „Göttingen Journal of International Law" 2010, vol. 2, nr 2.
9. Clark R., *Chapter 30, The Crime of Aggression, 2013,* [w:] *The Crime of Aggression*, *The Emerging Practice of International Criminal Court*, C. Stahn, G. Sluiter (red.), Martinus Nijnhoff 2013.
10. Clark R. *Negotiating Provisions Defining the Crime of Aggression, its elements and the Conditions for ICC Exercise of Jurisdiction Over It*, „European Journal of International Law" 2009, vol. 20 no. 4.
11. Corder M., *Activist hands ICC evidence he says implicates Belarus president in transfer of Ukrainian children An exiled*

Belarus activist has presented a second dossier of evidence to the International Criminal Court that he says proves the personal involvement of President Alexander Lukashenko in the illegal transfer of children to Belarus from Russian-occupied towns in Ukraine, https://www.independent.co.uk/news/ap-alexander-lukashenko-belarus-icc-netherlands-b2443303.html.

12. Cyprian T., Sawicki J., *Materiały Norymberskie: umowa – statut – akt oskarżenia – wyrok – radzieckie votum*, Warszawa 1948.
13. Czapliński W., *Zbrodnia agresji jako przestępstwo przeciwko prawu międzynarodowemu*, Archiwum Kryminologii 2008.
14. Dróżdż D., *Część szczególna. Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne*, w tym *Zbrodnia wojny napastniczej*, [w:] *Kodeks karny część szczególna*, M. Krolikowski, R. Zawłocki (red.),Warszawa 2018.
15. Dróżdż D., *Międzynarodowe Trybunały Karne (geneza, skład, jurysdykcja, postępowanie, działalność)*, SWSPiZ, Łódź 2011.
16. Dróżdż D., *Od ograniczenia do zakazu użycia siły na świecie*, Szczecin 2017.
17. Ferencz B., *Defining of International Aggression. The search of world peace*, vol. 1, New York 1975.
18. Ferencz B., *Ending Impunity for the crime of aggression,* „Case Western Resolution Journal International Law" 2009, vol. 41:281.
19. Ferench D.M., *Bringing the crime of Aggression within the active Jurisdiction*, „Case of Western Resolution Journal" 2009, vol. 42, no. 531.
20. Flemming M., Wojciechowska J., *Zbrodnie wojenne. Przestępstwa przeciwko pokojowi, państwu i obronności, Komentarz*, Warszawa 1999.
21. *For free real time breaking news alerts sent straight to your inbox sign up to our breaking news emails, International Court Belarus,* The Associated Press, 2023, https://www.independent.co.uk/news/ap-alexander-lukashenko-belarus-icc-netherlands-b2443303.html.
22. Golubok S., *Special Tribunal for Belarus: Legal and policy implications, legal advisor*, iSANS – the International Strategic Action Network for Security, 25 lipca 2023.
23. Grzebyk P., *Odpowiedzialność karna za zbrodnię agresji*, Warszawa 2010.
24. Grzebyk P., *Definicja zbrodni agresji (po konferencji przeglądowej MTK)*, „Państwo i Prawo" 2011, z. 1.
25. Grzebyk P., Kuczyńska H., Wierczyńska K., *Ściganie zbrodni międzynarodowych – uwagi dotyczące konieczności wprowadzenia zmian w polskim prawie karnym*, „Studia Prawnicze" 2025, nr 2 (230).
26. *International Court Belarus, Evidence of the war crimes committed by Lukashenko was submitted to the International Criminal Court, The NAM submitted evidence of crimes committed by Lukashenko, Mezentsev, Golovaty, Talai, and Volkova to the ICC*, The Associated Press 2023.
27. Iwanek T., *Zbrodnia agresji w prawie międzynarodowym, Stan po nowelizacji Statutu Rzymskiego MTK*, „Studia Politicae Universitas Silesias" 2013, t. 11.
28. Iwanek T., *Zbrodnia ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, LEX a Wolters Kluver business, Warszawa 2015.
29. Kołodziejczak M., A*naliza pojęcia wojny, agresji i napaści zbrojnej oraz przykłady ich użycia w aktach prawnych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej,* „Obronność. Zeszyty Naukowe" 2015, nr 2.
30. Kuczyńska H., *Odpowiedzialność przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym za zbrodnie prawa międzynarodowego popełnione w czasie konfliktu w Ukrainie*, „Palestra" 2022, nr 4.
31. International Court Belarus, Evidence of the war crimes committed by Lukashenko was submitted to the International Criminal Court, The NAM submitted evidence of crimes committed by Lukashenko, Mezentsev, Golovaty, Talai, and Volkova to the ICC, The Associated Press 2023.
32. *The NAM submitted evidence of crimes committed by Lukashenko, Mezentsev, Golovaty, Talai, and Volkova to the ICC*, The Associated Press 2023.
33. Quigley J., *The Genocide Convention. An International Law Analysis*, Ashgate 2006.
34. Schabas W.A., *Introduction to the International Criminal Court,* Cambridge University Press 2007.
35. Schabas W.A., *Unimaginable Atrocities. Justice, Politics and the Rights at the War Crimes Tribunals*, Oxford University Press 2012.
36. Siedlecka E., *Zbrodnia na granicy: będzie skarga do Trybunału w Hadze***,** 12 listopada 2021, Polityka, https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/2143210,1,zbrodnia-na-granicy-bedzie-skarga-do-trybunalu-w-hadze.read.
37. Solerav O., Shukri M.A., *Will Aggressors Ever be Tried Before the ICC*?, [w:] *The International Criminal Court and the Crime of Aggression*, M. Politi, G. Nesi (red.), Ashgate 2004.
38. Szewczyk M., [w:] A. Zoll, *Kodeks karny. Część szczególna,* t. II, Kraków 2006.
39. Zielińska E., *Definicja zbrodni agresji w polskim kodeksie karnym w kontekście art. 8 bis Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego,* Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2010.